

UNIVERSALHISTORIE, SAMFUNDSHISTORIE OG HISTORISK STRUKTURALISME

AF

NIELS STEENSGAARD

De følgende sider er overvejelser i forlængelse af mit foredrag ved den nordiske metodelærekonference i Leikanger i 1978.¹ I det pågældende indlæg fremhævede jeg, at historisk forskning foregår inden for en implicit makroteoretisk ramme, et historiesyn, og jeg førte mine overvejelser, for så vidt angår den nutidige nordiske historieforskning, frem til en overvejende negativ konklusion, dvs. en konstatering af, hvad historikerne ikke gør.

Ganske vist synes der nu på det teoretiske plan at være enighed om »spørgsmål—svar modellen«, forskeren opfattes ikke som upersonligt registrerende, han stræber med sine spørgsmål ud over kildernes bogstavelige indhold og er dermed bevidst søgende, vælgende og kombinerende i forhold til den fortidige virkelighed. På den anden side, hævdede jeg, er det i den pågående forskning endnu vanskeligt at se resultaterne af denne erkendelse. I denne sammenhæng fokuserede jeg på tre fundamentale kategorier, tid rum og objekt for forskning, og hævdede, at nutidens nordiske forskere med enkelte væsentlige undtagelser uden overvejelse arbejder videre inden for rammer, der er sat af en ældre forskning, den lineære tid, det nationale rum og det officielle objekt. Det er min hensigt i det følgende at fortsætte denne tankegang i positiv retning ved at søge at indkredse nogle nye holdninger til tid, rum og objekt i nutidig ikke-nordisk historieforskning.

Kildematerialet til en sådan undersøgelse er naturligvis uoverkommeligt, og mine overvejelser må nødvendigvis blive af essayistisk karakter. Alene den teoretiske debats omfang og den begrebsmæssige mangfoldighed, der præger debatten umuliggør en udtømmende analyse af et forløb, hvis vigtigste udtryk formentlig endda snarere ligger gemt i monografier end i polemiske eller programmatisk manifester. Paradigme og paradigmeskift er med større eller mindre omtanke brugt til karakteristik af ældre og nyere skoledannelser, og de faglige tidsskrifter er rige på polemiske afgrænsninger som »new economic history«, »historische So-

¹ Niels Steensgaard, Makroteori i nordisk og fransk historieforskning. Studier i Historisk Metode 14: Makrohistorie, Oslo 1979. En del af synspunkterne, der fremlægges i det følgende, er udviklet under diskussioner både på metodelærekonferencen i Leikanger og under det 2. (Oslo 1977) og det 3. (Sandbjerg 1978) *Nordic Symposium on Macro-analysis* samt ved min forelæggelse af et første udkast i Lund april 1979 og Aarhus december 1979. Listen over de personer, der med eller mod deres agt har påvirket mig, ville blive for lang til en note, jeg vil dog gerne benytte lejligheden til at takke professor Johan Galtung, Genève, for de intellektuelle provokationer, han har stillet mig overfor.

zialwissenschaft«, »histoire sérielle«, »the Annales paradigm«, »New urban history« osv. Ganske vist lader det sig med stor sandsynlighed påvise, at meget lidt af det nye er virkelig nyt, men den aggressivt afvisende holdning over for tidligere dominerende skoler er umiskendelig. I de fleste vestlige sprogområder er der i løbet af de sidste 15–20 år opstået klart polemiske situationer, somme tider som et generationsopgør, somme tider ved at ældre tendenser, der hidtil har befundet sig i fagets periferi, er blevet trukket i forgrunden.

En umiddelbar analyse og sammenligning af de normative udsagn, der er fremsat i debatten inden for de forskellige sprogområder er ikke blot som anført ovenfor uoverkommelig, men ville også være dårlig metode. Som kilder hører sådanne udsagn hjemme i polemisk bestemte situationer, især hvor debatten har fokuseret på metodiske spørgsmål, kan dette føre til helt paradoksale situationer. Jürgen Kocka har således påvist, at progressive historikere i USA vendte sig mod den omsiggribende kvantificering i historieforskning, samtidig med at progressive vesttyske historikere vendte sig mod den hermeneutiske tradition og rejste kravet om mere kvantificering.²

Skal jeg nærme mig mit mål, at indkredse nye holdninger til tid, rum og objekt, må det derfor ske ved en afdækning af fælles performative træk, en fælles praksis, gentagelser, måske en struktur, bag de polemiske positioner. Spørgsmålet er dermed præciseret til, findes der i nyere forskning eksempler på brud med traditionelle begrebsafgrænsninger, der peger frem mod den næste generations historieforskning og ikke tilbage til den foregående generations implicitte forestillinger?

Nyorienteringer: En hastig opremsning

En markant tendens i efterkrigstidens historieforskning var den stigende interesse for ikke-europæisk historie som emner, der var værd at studere i sig selv, ikke kun som eksotiske eller filologiske kuriositeter eller som forlængelser af den europæiske historie i form af kolonihistorie. Denne nyorientering gav allerede i 50'erne bemærkelsesværdige resultater i asiatisk og latinamerikansk historie, i 1960'erne fulgte afrikansk historie. Det var et nybrud, der næppe følte kontroversielt af andre end de få, der endnu turde hævde, at historien var en national videnskab, eller i de lande, hvor dekoloniseringen havde sat for dybe ar. Det er imidlertid sandsynligt, at denne nyorientering på lidt længere sigt fik langt mere vidtrækkende betydning end blot en udvidelse af det historiske landskab. Konfrontationen med ikke-europæisk historie førte for den europæiske historiker til en relativisering af begreber som f. eks. stat eller klasse, hvis indhold i europæisk sammenhæng syntes så indlysende, at man kunne glemme at anskue dem som historiske fænomener.³ Hertil kom, at historieforskningen i de nye stater og over for de

² Jürgen Kocka, *Theorien in der Sozial- und Gesellschaftsgeschichte. Geschichte und Gesellschaft I*, 1975.

³ Eksemplarisk i denne henseende er M. N. Pearson, *Merchants and Rulers in Gujarat. The Response to the Portuguese in the Sixteenth Century*. University of California Press 1976.

nye stater mødte eksistentielle forventninger til historien, der umiddelbart måtte problematisere en kontemplativ erkendelsesinteresse.⁴

Mens fokuseringen på ikke-europæisk historie var en ukontroversiel nyorientering, der først på lidt længere sigt virkede tilbage på den europæiske historieforskning, træffer vi samtidig, dvs. gennem 1950'erne og 60'erne, en række andre nye tendenser i forskningen, der straks gav anledning til langt mere debat, og som tiltrak sig betydelig opmærksomhed. I England dannede gentrydebatten, debatten om levestandarden under den industrielle revolution og lidt senere debatten om det 17. århundredes krise epoke. Uden at det på noget tidspunkt formuleredes programmatisk — hvad der da også ville have været i strid med engelske traditioner — førtes der her for første gang omfattende historiske diskussioner, hvor det var underforstået, at det på empirisk grund var muligt at diskutere historiske fænomener, der rakte ud over kildens eller generationens synsvidde. Diskussionerne omfattede nogle af de såkaldte anglo-marxister, hvis mest fremtrædende navne nu er Eric Hobsbawm, Christopher Hill, E. P. Thompson og Perry Anderson, men også historikere uden for denne kreds, mest iøjnefaldende Lawrence Stone, H. R. Trevor-Roper og J. H. Elliott.⁵

På et lidt senere tidspunkt blev den såkaldte »New economic history« genstand for en heftig amerikansk og til dels engelsk debat, ikke kun på grund af sin konsekvente anvendelse af kvantitative metoder, men måske i endnu højere grad på grund af den provokation, der lå i anvendelse af kontrafaktuelle hypoteser og hypotetisk-deduktive slutninger.⁶ »New economic History« blev båret frem af en næsten religiøs begejstring, der måske videnskabssociologisk bedst lader sig forstå i de amerikanske humanisters trængte situation ansigt til ansigt med de kvantificerende samfundsvidenskaber. Skolens utvivlsomme fortjeneste ligger i dens krav om begrebsmæssig præcision, dens svaghed i dens afhængighed af et uhistorisk teoretisk, neoklassicistisk begrebsapparat. Det bør dog for retfærdighedens skyld tilføjes, at mange af 'new economic history's' egne tilhængere nu klart har indset nødvendigheden af institutionelle studier.⁷

Vesttysk historieforskning befandt sig efter anden verdenskrig i en tilstand af chock; man kunne endnu for tyve år siden med god samvittighed forsikre sine

⁴ Dette træder tydeligst frem i studiet af Afrikas historie. Se A. G. Hopkins, *European Expansion into West Africa: A Historiographical Survey of English-language Publications since 1945*. P. O. Emmer & H. L. Wesseling (eds.), *Reappraisals in Overseas History. Comparative Studies in Overseas History 2*, Leiden U.P. 1979; jf. Jarle Simensen, *Den radikale retning i u-landsstudiene og deres tolkning af afrikansk historie*, HT (Oslo) 56, 1977.

⁵ En kort sammenfatning af gentrydebatten med fyldige henvisninger findes i Kap. 2 i Lawrence Stone, *The Causes of the English Revolution 1529–1642*, London 1972. For debatten om levestandarden under den industrielle revolution se Arthur J. Taylor, *The Standard of Living in the Industrial Revolution*, London 1977. De væsentlige indlæg i debatten om det 17. århundredes krise er genoptrykt i Trevor Aston (ed.), *Crisis in Europe 1560–1660*, London 1965 og Geoffrey Parker & Lesley M. Smith (eds.), *The General Crisis of the Seventeenth Century*, London 1978.

⁶ Kort oversigt i Donald McCloskey, *The Achievements of the Cliometric School*. *Journal of Economic History* 38, 1978.

⁷ Se f. eks. Peter D. McClelland, *Causal Explanation and Model Building in History, Economics and the New Economic History*, Cornell U.P. 1975.

studenter om, at det ikke var ulejligheden værd at søge at følge med i tysk historieforskning. Denne situation ændredes radikalt i løbet af 1960'erne.⁸ Det kan endnu være vanskeligt at skimte konturerne i nyere tysk historiografi, især er det vanskeligt at afgøre radikaliteten af det nybrud, der har fundet sted, men der er dog ingen tvivl om, at der har fundet en nyorientering sted, bort fra statsidealisme, bort fra det rent kvalitative kildemateriale, bort fra den hermeneutiske tradition forstået som en indlevet, identificerende, personorienteret teksttolkning og i retning af samfundshistorie, kvantificering, strukturalisme og en tilbagegriben til Marx, til den tyske historisk-økonomiske skole og til Max Weber.⁹

I Frankrig var udgangspunktet mellemkrigstidens internt franske opgør med basis i tidsskriftet *Annales*. I årene efter anden verdenskrig er denne bevægelse, den såkaldte Annalesskole, fra en perifer position vokset til at være dominerende i fransk historieforskning. Samtidig må det dog konstateres, at denne retning mindre end nogen sinde er en enhed; i denne sammenhæng er det interessant, at der i årene efter 1970 har været en tydelig drejning i retning af historisk antropologi. Det vil næppe være urigtigt i Annalesskolens seneste udvikling at se en analogi til 'New economic History's' position over de kvantificerende samfundsvidenskaber. De franske historikers udfordring kom fra en strukturalisme, der med Lévy Strauss og Althusser tilsyneladende demonstrerede en begrebsmæssig overlegenhed. Annalesskolen havde i sit varighedsbegreb et svar på denne udfordring, men et vanskeligt forståeligt og mindre universelt svar.¹⁰

Vender man sig til Norden er der både sammenfald og modsætninger mellem de nordiske lande indbyrdes og mellem dem og den øvrige verden. I Sverige i højere grad end de øvrige nordiske lande forelå der i 60'erne en udfordring fra samfundsvidenskaberne, og 'new economic history' i form af en social cliometri har sat sig meget dybere spor i den nyeste svenske historieforskning end i den samtidige forskning i de øvrige nordiske lande.¹¹ Et fælles nordisk fænomen er derimod den stigende teoretiske og historiografiske bevidsthed, der i første halvdel af 1960'erne begyndte at gøre sig gældende mod Ottar Dahls, Rolf Torstendahls, H. P. Clausens og Sivert Langholms arbejder og med etableringen af de nordiske metodelærekonferencer som permanent forum for drøftelse af metodiske og efterhånden historieteoretiske problemer. Den teoretiske og historiografiske interesse

⁸ Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*. Wesleyan U.P. 1975. kap. III; dansk udgave 1980.

⁹ 'Vorwort der Herausgeber', *Geschichte und Gesellschaft* I, 1975; jf. Karl-Georg Faber, *Review Essay in History and Theory* XVI, 1977. De sidste 15 års tyske historieteoretiske debat er endnu ret uoverskuelig, nyttige oversigter i Jürgen Kocka, *Theoretical Approaches to Social and Economic History of Modern Germany: Some Recent trends, Concepts and Problems in Eastern and Western Germany*. *Journal of Modern History* 47, 1975 og Jürgen Habermas, *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus*, Frankfurt a/M 1976.

¹⁰ Pierre Vilar, *Histoire marxiste, histoire en construction. Essai de dialogue avec Althusser*. *Annales E.S.C.* 1973:1; jf. også temaheftet *Histoire et structure*, *Annales E.S.C.* 1971: 3/4.

¹¹ Der sigtes hermed specielt til de store svenske fællesprojekter vedrørende emigrationen, folkebevægelser m. v. For en diskussion af de samfundsmæssige aspekter af folkebevægelsesprojektet se Vagn Wählin, *Omkring studiet af de folkelige bevægelser*. HT (Sthlm.) 1979.

har især manifesteret sig som et opgør med en ikke ganske klart afgrænset positivisme og, som ovenfor nævnt, som en generel accept af den spørgsmål-svar model for den historiske forskning, der allerede i mellemkrigstiden var formuleret og i vid udstrækning accepteret både i det franske og det engelske sprogområde. Langt mere markeret som generationsopgør står i Danmark polemikken fra en marxisme, der på en gang nåede os over London, Paris, Frankfurt og Berlin, og som især er kommet til orde i nye, teoretisk orienterede tidsskrifter som *Historievidenskab* og *Den jyske Historiker*. For denne strømning vedkommende må det dog konstateres, at de programmatisk udsagn indtil videre står stærkere end de forskningsmæssige resultater.

Dette korte og ufuldstændige katalog over de sidste tiårs internationale nyorienteringer er tilstrækkeligt til at vise, at vort fag er i bevægelse. Følelsen af generationsopgør har til tider været stærkt markeret; to symptomer afslører dette, grundlæggelsen af nye tidsskrifter og den stærkt polemiske tone, der i den forbindelse ofte anvendes i kritikken af »etablerede« forskningstraditioner. Adskillige forfattere har da også ment, at de af den amerikanske videnskabssteoretiker, Thomas Kuhn udformede begreber, paradigme og paradigmeskift, kunne bringes i anvendelse på historievidenskabens nuværende situation.¹²

Det smukke mønster, sekvensen af normalvidenskab og paradigmeskift er æstetisk tiltalende, set fra en ungdommelig subkulturs standpunkt rummer teorien åbenbare fordele, dels implicerer den, at fornyelser udgår fra forskere, der er så unge, at de endnu ikke har sat sig helt ind i det bestående paradigme, dels er det indicerede traditionsbrud så radikalt, at dialog er overflødig. En kritik af teorien placerer umiddelbart kritikeren i Jeronimusklassen; der synes dog at være flere grunde til at se med en vis skepsis på teoriens analytiske værdi. Skødesløst anvendt har ordet paradigmeskift hurtigt delt skæbne med andre slidte historikerord som krise eller revolution, dvs. det bliver en triviell omskrivning af den omstændighed, at noget sker. I den mere raffinerede udformning, som begrebet har fået i de senere års nordiske debat, udviskes grundkonceptionen, brudfladerne viser sig at være nogle meget små sprækker i et meget sejt stof. Når det volder vanskelighed at lokalisere paradigmeskift, er det måske fordi lavets regler til enhver tid ofte overskrides af mestrene og lige så ofte ikke er begrebet eller ikke beherskes af klamphuggerne.

Men til den tvivl, der kan rejses med hensyn til begrebets skarphed som analytisk værktøj, kommer endnu et forbehold; den utvivlsomt rigtige iagttagelse, at der går mange epigoner på én original forsker, kan let medføre, at fagets historie søges forstået ud fra faginterne forhold. Der findes sikkert perioder, hvor dette er mere rigtigt end i andre perioder, men det er ikke sandsynligt, at det al-

¹² Georg G. Iggers, anf. arb.; Jens Henrik Tiemroth, Erslev – Arup – Christensen. Et forsøg på strukturering af en tradition i dansk historieskrivning i det 20. århundrede, København 1978; Birgitta Odén, Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning. Scandia 41, 1975; Traian Stoianovich, French Historical Method: The Annales Paradigm, Cornell U.P. 1976. En skarpsindig kritik af anvendelsen af Kuhns paradigmebegreb i den svenske debat i Rolf Torstendahl, Historiska skolor och paradigm. Scandia 45, 1979.

tid er rigtigt. Historikere ved meget vel, om ikke andet så fra historiografien, at historieforskning er et historisk fænomen, den lader sig ikke studere isoleret fra det omgivende samfund. Sammenhængene er hverken enkle eller entydige, det ville være så snævertsynet at fornægte deres eksistens, som at ville bestemme, hvorledes de burde være. Derimod kan vi, når det som her gælder at afdække fællestræk, måske en struktur, spejle efter korrespondenser med det omgivende samfund, både i udformningen af hypoteser og i sandsynliggørelsen af generaliseringer.

Som det vil være fremgået af det foregående, er det min opfattelse, at de nye strukturelle træk, jeg søger, ikke er at finde på det erkendelsesteoretiske eller tekniske plan, men i den makroteoretiske grundholdning eller, jævner udtrykt, i historiesyn. Det drejer sig om den del af den historiske metode, som Erslev kalder menneskekundskab og verdensforståelse, hos Langholm ikke-historisk viden og almenmenneskelige vilkår. Det er min udgangshypotese, at historikerens arbejdsformer stort set er uforandrede, men opfattelsen af væsentligt og uvæsentligt, af naturlige sammenhænge, af »historisk logik« er ændret. De spørgsmål, vi stiller, lader sig ikke besvare inden for lineær tid, nationalt rum eller officiel kategori.

Historikerens tider og varigheder

Parodien på det unilineære tidsbegreb, den jævnt fremadskridende krønike, er for længst et overstået stadium i moderne historieforskning, anvendelsen af statistiske serier, indskydelsen af kapitler om »stemninger og tilstande« markerer en bevidsthed om, at ikke alt væsentligt lader sig medtage i den begivenhedshistoriske fremstilling. Tanken om ulige tidsforløb, forstået som varige, men ikke uforanderlige materielle vilkår, institutionelle komplekser eller normsæt, der på en gang karakteriserer og binder en tidsalders mennesker, ligger da også i forlængelse af historismens tankegang, og findes i skitseform hos en del af det 19. århundredes historikere. Det er slående, at mange af de mest beundrede og inspirerende historiske arbejder fra dette århundredes første halvdel netop beskæftiger sig med person- og tekstoverskridende tidsdimensioner eller strukturer. Det gælder f. eks. Marc Bloch, Richard Tawney, J. Huizinga, Eli F. Heckscher, F. Meinecke, F. J. Turner, J. C. van Leur, der har behandlet strukturer eller varige historiske fænomener som feudalismen, religion og kapitalisme, den senmiddelalderlige kultur, merkantilismen, statsræsonen, »the frontier« og »den gamle asiatiske handel«. Det er alle bøger, der kan karakteriseres som kildeoverskridende, i den betydning at de afdækker bindinger, der rækker ud over den enkelte kildes horisont, de har alle været omstridt eller endda bittert angrebet, men der har næppe været udbredt tvivl om, at forfatterne kunne regnes blandt de seriøse historikere.

Der er da heller ikke for den empirisk arbejdende historiker det mindste overraskende i strukturbegrebet anvendt i denne betydning, selv om det implicerer forestillingen om gyldige udsagn, der ikke lader sig belægge ved hjælp af en kilde, eller rettere ved hjælp af én kilde. Enhver historiker arbejder med sådanne strukturer, f. eks. i sin iagttagelse af de konventioner, der betinger en kildes udformning. En diplomatarisk eller filologisk analyse forudsætter således kendskab til en sproglig eller formel struktur, der rækker langt ud over kildens øjeblik, den

er i sidste instans begrundet i et kendskab til dens elementer af gentagelse. Toposforskningen er en videre udbygning af en sådan metodik.¹³ Også i slutning til virkeligheden er historikeren vant til at indskyde forestillingen om varige tilstande som logisk nødvendig. Fra begivenheden, f. eks. et forbud mod korneksport, vil de fleste vove at slutte til et strukturelt forhold, nemlig at der fandt korneksport sted, når det ikke var forbudt. Tilsvarende antagelser lå bag de ovennævnte store engelske debatter omkring »the gentry« og det syttende århundredes krise, kategorier som »the rising gentry«, »the declining gentry«, »the court« og »the country« var forsøg på at rekonstruere historiske strukturer ved iagttagelse af re-kurrente træk.

Det nye i den historiske strukturalisme, især som den udformedes af Fernand Braudel, var, at denne indsigt udnyttedes bevidst, det historiske forløb blev anskuet som en dialektik mellem forskellige tidsplaner, blandt hvilke de for mennesket vigtigste var de mest langvarige, »la longue durée«. Begivenhederne, det, der i det enkelte historiske øjeblik optager aktørerne (og dermed kilderne), tillagdes langt mindre betydning. Det indebærer, at kildernes bevidste informationer ingen interesse har, når de anskues i isolation eller som kronologisk sekvens, men først får deres betydning, når de placeres i forhold til et antal gentagelser. Strukturerne rekonstrueres fra kildernes gentagelser, hvad enten disse lader sig ordne i statistiske serier, eller de konstateres som konstante eller langsomt foranderlige begrænsninger på aktørernes handlefrihed. Heri ligger også, at den historiske struktur ikke er en begrebsmæssig konstruktion, den er historisk virkelighed, det bliver historikerens fornemste opgave at fremdrage sådanne historiske virkeligheder, der var uerkendte af samtiden og ukendte for eftertiden.

Vi kender bedst en sådan kildeoverskridende historie fra den kvantitative historie, der konstruerer sine serier inden for rammerne af et lineært tidsbegreb og med anvendelse af nutidige eller tidsløse definitioner. Der er imidlertid afgørende forskel mellem denne form for historie og den historiske strukturalisme, der søger sine definitioner i kildernes gentagelser, og som netop har som pointe, at strukturen er varig, men ikke tidsløs. Jeg kan måske bedst illustrere denne forskel ved hjælp af et eksempel fra mine egne erfaringer.

I handelshistoriske undersøgelser indgår etablering af prishistoriske rækker, hvor det er muligt, sædvanligvis som et ganske ukontroversielt element. Fra Aleppo i Syrien, der i det 16. og 17. århundrede var et af de vigtigste knudepunkter for langdistancehandelen mellem Europa og Asien, foreligger der fra de 100 år mellem midten af det 16. og midten af det 17. århundrede ikke mindre end fem købmandsbrevbøger, en venetiansk, en fransk og tre engelske. Eller rettere så mange er det lykkedes mig at lokalisere. Hver af disse bøger indeholder kopier af en købmands korrespondance over mindst et år, som regel af breve afsendt med få ugers mellemrum, og altid med omhyggelige redegørelser for den øjeblikkelige markedssituation. De skulle altså give muligheder for at drage slutninger med hensyn til et i øvrigt lidet kendt forhold, langtidsudviklingen i priserne

¹³ Inge Skovgaard-Petersen, Nye synsvinkler og metoder i studiet af den middelalderlige historieskrivning. HT 78, 1978.

på verdenshandelsvarer på det levantinske marked — naturligvis med det meget betydelige forbehold, der må tages overfor et materiale med så omfattende lakuner. De skulle kunne give disse oplysninger, men de ville ikke.

Man kunne sige, at de omregninger, der måtte foretages på grund af lumske svingninger i møntlødhed og regnemønt gjorde resultatet for usikkert. Man kunne også sige, at de mange prisnoteringer, der indeholdt et element af tuskhandel gjorde resultatet for usikkert. Man kunne også sige, at de voldsomme korttidsfluktuationer i priserne gjorde resultatet for usikkert. Man kunne også sige, og det ville være det rigtigste svar, at jeg arbejdede med et lineært tidsbegreb og en tidløs begrebsdefinition, som kilden ikke kendte til. Men pointen var, at den metodiske blindgyde afslørede en varig binding på aktørerne og muliggjorde rekonstruktionen af en historisk struktur. Selve kildens genstridighed over for mine anakronistiske spørgsmål viste rekurrente træk i det empiriske marked, der afveg både fra det teoretiske marked og fra det normale nutidige empiriske marked. Det var et marked med sine egne vilkår, egne sædvaner og egne bindinger. Det var et marked med ganske svag feed-back til producenterne, næsten ingen frivillig lagerdannelse, yderst uforudselige tilførsler af varer og betalingsmidler og blandt andet af disse grunde ekstreme prissvingninger over det korte forløb.¹⁴

Eksemplet illustrerer efter min mening ganske godt forskellen mellem model og struktur. Min første hypotese, at kilderne kunne udsige noget meningsfuldt om langtidsspriserne, kan tage sig ud som common sense, og var da også fra min side ret ureflekteret. Men i virkeligheden forudsætter den en tidløs model, den klassiske økonomis marked. Kildernes genstridighed invaliderede for så vidt ikke denne model, den er så sand som det er sandt at en meter er en meter lang, den viste kun, at virkeligheden afveg signifikant fra modellen, lige som det ikke er alt, der er en meter langt. Modellen havde sin funktion, den verificeredes ikke — hvor mange gange har der mon eksisteret et empirisk marked, der svarede til teoriens? — men den hjalp til at afsløre systematisk rekurrente træk, der tillod rekonstruktionen af en struktur, der var uerkendt både af aktørerne og af mig. Dermed, kan det endelig tilføjes, var aktørerne placeret i en tidsdimension, der var kortere end det tidløse marked, men længere end de enkelte begivenheder.

Det er især fransk historieforskning, der har udnyttet erkendelsen af differentierede varigheder. Blandt de resultater, der er nået, er det mest imponerende velnok udforskningen af den før-industrielle demografiske struktur, der har hævet demografien ud af det biologisk determinerede til et samspil mellem natur og menneske.¹⁵ Men der er næppe tvivl om, at det netop er denne forståelse af de sociale lovmæssigheders historiske natur, deres karakter af gentagelse inden for et kortere eller længere forløb, der forklarer den interesse, der gennem de sidste år i stigende grad uden for Frankrig er vist den såkaldte Annalesskole, ikke blot blandt historikere, men også blandt samfundsvidenskaberne. Modsætningen mel-

¹⁴ Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*. Chicago U.P. 1974, s. 42-59.

¹⁵ Kort indførsel i André Burgiere, *Demografin*. Jacques Le Goff & Pierre Nora (eds.), *Att skriva historia*, Stockholm 1978; et udvalg ved Birgitta Odén af den langt mere omfattende franske publikation, *Faire de l'histoire*, Paris 1974.

lem historie og samfundsvidenskab er alt for ofte og for hurtigt blevet bestemt som søgen efter lovmæssigheder over for studiet af det unikke. Den historiske strukturalisme muliggør studiet af lovmæssigheder i en historisk unik situation — som f. eks. markedet i Aleppo.

For den, der søger klarhed over historiens gang og menneskehedens vandring gennem årtusinderne, er den historiske strukturalisme ikke svaret. Skønt de forskellige tidsdimensioner, i hvilket mennesket lever, er så virkelige som Den franske Revolution eller Trediveårskrigen, er der næppe nogen mulighed for at opstille et afsluttet katalog over historiske strukturer, endsige entydigt og definitivt udrede dialektikken mellem de forskellige tidsplaner.

Vi kan forestille os den historiske aktør, herunder os selv, som omgivet af et principielt uendeligt antal strukturer, i et dialektisk forhold til hinanden. Nogle strukturer er næsten uforanderlige som klima eller kulturlandskab, andre som religion, gruppetilhørsforhold eller produktionsbetingelser mere træt foranderlige, andre igen kortvarige, en *trade cycle*, en modestrømning, en familiefejde. Hovedmængden af menneskelige handlinger, liv, arbejde og død, er gentagelser inden for de givne strukturer. Selv den iøjnefaldende begivenhed, lader sig analysere som udtryk for et tidsplanernes dialektik, da f. eks. en folketingsmand for nogle år siden ikke indfandt sig til en vigtig afstemning, nytter det ikke at rejse spørgsmålet hvorfor, før vi har afdækket det komplicerede samspil mellem partiloyalitet i almindelighed og socialdemokratisk partiloyalitet i særdeleshed, det moderne vestlige menneskes præstationsbehov, de gældende regler for Folketingets virke, det storkøbenhavnske trafiksystem osv. osv. Når alle disse tidsplaner er udredt og sat i dialektisk forhold til hinanden har vi vel ikke fået svaret på vort hvorfor?, hvis vi venter det som et udtryk for aktørens handlefrihed. Men der er også blevet meget lidt frihed tilbage.

I denne deskriptive snarere end forklarende konsekvens er den historiske strukturalisme mest angribelig og mest angrebet. Den er blevet kaldt en passivitets ideologi, det er blevet hævdet, at den bringer de grupper i fokus, der affandt sig med deres skæbne, det er afpolitiserede varigheder, den beskæftiger sig med. Udtrykt i mere faglige termer, der er et problem ved at gå fra struktur til proces i den historiske strukturalisme som i strukturfunktionalismen inden for samfundsvidenskaberne.¹⁶ Det er dog langt fra sikkert, at denne tendens, der unægtelig har præget moderne fransk historieforskning, er en nødvendig følge af den strukturalistiske betragtningsmåde. Den historiske strukturalisme kan naturligvis føre til usammenhængende empiriske studier, og den rummer med sin nedprioritering af begivenheden risiko for en overdreven koncentration om det næsten uforanderlige. Men der ligger ikke i den historisk-strukturalistiske tankegang noget krav om, at opmærksomheden alene skal samles om det konsensuelle eller det ubevidste. Også grupperinger af mennesker lader sig anskue som strukturer.

¹⁶ Hans Ulrich Wehler, *Geschichte als historische Sozialwissenschaft*, Frankfurt a/M 1973, s. 23, jf. s. 30; Dieter Groh, *Strukturgeschichte als »totale Geschichte«*. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 58, 1971, s. 315–22; Georg G. Iggers, *anf. arb.*, s. 74–79, 175–76.

Der er således en sammenhæng mellem historikerens tid og hans objekt. Strukturen kan erstatte begivenheden som historikerens grundmodul, men den kan lige så lidt som begivenheden være forskningens endemål. I så fald er der kun sat en mere raffineret form for empiricisme i den begivenhedsorienterede forsknings sted.

Historikerens objekter

Historie er traditionelt blevet studeret med stor respekt for den formelle kategori, blandt disse først og fremmest staten, statens institutioner og staternes indbyrdes samspil. Megen begivenhedshistorie, der i dag føles forældet, viser måske ikke så meget sin alder ved begivenhedsfokuseringen som ved den stiltiende forudsætning, at staten og dens udvikling er et centralt tema eller det centrale tema for historien. Flugten fra den statsfokuserede begivenhedshistorie har skræmt nogle historikere ind i den teksthistoriske blindgyde, hvor ordet, studiet af den intenderede mening og tekstfortolkningen bliver både metode og mål. Langt flere har mere eller mindre velovervejende kastet sig ud i anvendelsen af marxistisk eller borgerligt samfundsvidenskabelige genererede kategorier. Et af de mest lovende træk hos de sidstnævnte er den stigende interesse for og forståelse for uofficielle eller illegitime historiske grupperinger.

Et hovedindtryk, som enhver, der følger med i studiet af nyere tids historie umiddelbart vil danne sig, er at det i det mindste siden midten af 1960'erne har været på mode at studere minoriteter og uofficielle grupper som hekse, slaver, indianere, højreekstremister, oprørske bønder, kvinder og forbrydere i al almindelighed. Hertil kommer en frodig blomstring i studiet af folkelige bevægelser, andelsbevægelser, afholdsbevægelser, arbejderbevægelser og, måske især i tekstvidenskaberne, folkelige eller oppositionelle bevidsthedsformer.

Nu kunne man naturligvis være så arrogant at hævde, at dette er et modefænomen, betinget af, at historikerne nu har endevendt kilderne til den officielle historie og derfor i deres utrættelige professionelle søgen har kastet sig over den uofficielle. Det kan ikke afvises, at forklaringen til en vis grad er fagintern; når det én gang er fastslået, hvad der stod i lovene, er det da god historie at undersøge, hvordan de administreredes i praksis. Men nyorienteringen går videre, perspektivet skiftes fra administratorens til den administreredes. Det forekommer mig sandsynligt, at dette afspejler en udbredt holdningsændring til samspillet mellem statsmagt, markeds kræfter og mennesker. En holdningsændring fra en forventning om harmoni og kontinuitet til en forventning om disharmoni, kontinuitetsbrud og konflikt.

Når Mousnier og Hartung i deres klassiske komparative studie over den europæiske enevælde kunne konkludere, at det var den europæiske enevældes særkende, at den respekterede ejendomsretten, ignorerede de den overførsel af indkomster fra fattige til rige, der faktisk fandt sted over beskatningen.¹⁷ De fastslog i virkeligheden kun, at staten overholdt de love, som den selv havde formuleret. Tilsvarende kunne Fushing i sin undersøgelse af forholdet mellem herremand og

¹⁷ Fritz Hartung & Roland Mousnier, *Quelques problèmes concernant la monarchie absolue*. Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche IV, Firenze 1955.

fæstebonde konkludere, at Danmark var et retssamfund, fordi domstolene dømte i overensstemmelse med lovene. — Måske ikke nogen helt ufarlig konklusion, da bogen blev skrevet, men på den anden side en konklusion, der blokerede for overvejelser om den magtkamp, der afspejledes i respekten for bondens retsstilling.

Det siges ofte af historikere, at de ikke ønsker at tage stilling til deres forfædres moralske vandel. På den anden side er det næppe god historie at ignorere de sociale konflikter, der afspejler sig i lovgivningen. En sådan accept indebærer, at historikeren indtager administratorens standpunkt, der ikke i sig selv er det mindste mere neutralt end den administreredes. Det er at indrømme statsmagten en særstilling frem for andre historiske strukturer, det lovfæstede overordnes det sædvanebestemte, kort sagt, det er en vurdering, der hører hjemme i den fase af historieforskningens historie, hvor staten bevidst eller ubevidst opfattedes som den historiske udviklings endemål.

En konflikt og kriseorienteret samfundsopfattelse med særlig eftertryk på kampen mellem klasserne udvikledes som bekendt allerede i det 19. århundrede, og det er da også iøjnefaldende, at nogle af de mest markante revisioner af en idealisering af staten eller markedsøkonomien har fundet sted hos marxistiske eller marxistisk inspirerede historikere. Man kan f. eks. nævne Boris Porchnevs opdagelse af de franske bondeopstande i det 17. århundrede, eller E. J. P. Thompsons rekonstruktion af arbejdervilkår under den industrielle revolution. Det er næppe heller tilfældigt, at så mange unge historikere i de sidste 10—15 år i marxismen taget i videste forstand har set det eneste mulige alternativ til en historieforskning, hvis nysgerrighed standsede ved etablerede organisationsformer eller accepten af markedsøkonomiens evige love. Det interessante er imidlertid, at en tilsvarende holdning genfindes hos historikere, der står marxisterne fjernt eller som i det mindste ikke er indstillet på at betragte sig selv som marxister. Mousnier, der politisk er placeret på det yderste højre, og hans elever har afdækket et endnu mere broget mønster af folkelige protester i det 17. århundredes Frankrig end Porchnev havde forestillet sig. Lawrence Stone og med ham mange andre ikke-marxistiske engelske historikere har analyseret det engelske samfund ved midten af det 17. århundrede som et samfund i dybtgående krise. Lawrence Stone har siden kastet sig over studiet af familien som historisk fænomen, Geoffrey Parker har i mytterne fundet en undervurderet eller overset faktor i den spanske stormagtspolitik, Elliott er fra studiet af de regionale og sociale konflikter i Katalonien gået videre til studiet af det spanske samfunds reaktioner på tilbagegang og krise.

Jeg påpegede ovenfor den risiko, som den historiske strukturalisme rummede for, at historikeren ved at erstatte begivenhed med struktur blot satte historien i stå. Inddragelsen af de uofficielle grupperinger synes at rumme løsningen på dette problem. En Ranke eller en Macauley kunne udtrykke det dynamiske, når de skildrede konflikterne mellem legitime eller officielle parter, mellem stater og mellem partier. Hvis vi vil opgive denne klassiske dynamiske begivenhedshistorie, og alligevel fastholde det diakrone sigte, må den historiske strukturalisme kombineres med en disharmonisk samfundsopfattelse. Stater og partier er overvældende strukturer i europæisk historie, karakteren af de bevarede kilder for-

stærker indtrykket af deres dominans, men at forstå historien alene ud fra de officielle strukturer er som at ville forstå Vesterhavet alene ud fra studiet af sild og torsk.

Der er andre væsener i havet, de fleste så små, at de som individer er ligegyldige, men i kraft af deres mængde, dvs. gentagelsen, må de undersøges, hvis vi vil forstå livet i havet. Historien er en mere kompliceret videnskab end havbiologien; jeg vil ikke drive analogien så vidt, at jeg påstår, at det er muligt at identificere bestanddelene i historiens plankton. Men vi kan identificere de gentagelser, der udgør en historisk struktur, og vi kan dermed overskride de grænser, der sættes af fortidens formforhold. Hvis Tiemroth har ret i sin elskværdige formodning om et nyt virkelighedssyn i min forskning, er det efter min egen opfattelse på dette punkt det nye skal søges.¹⁸ Jeg prøvede at omsætte denne indsigt til praksis, da jeg grupperede rivalerne i den europæisk-asiatiske handel ikke efter deres legale status eller officielle betegnelse, men som fundamentalt forskellige strukturer, og da jeg søgte at forklare et historisk kontinuitetsbrud som resultat af konflikt mellem strukturer.

Jeg er ikke ganske overbevist om min originalitet på dette punkt; som jeg har prøvet at eksemplificere i det foregående tænker mange historikere i lignende baner, og programmatisk er tankegangen ikke fjern fra hvad f. eks. Eric Hobsbawm eller Hans-Ulrich Wehler har givet udtryk for.¹⁹ Det er social historie, men det er ikke socialhistorie, hvis man derved forstår en historie, der søger bagom fortidens formforhold ved hjælp af en nutidigt genereret teori og begrebsverden. Det er også en anden form for historie end den, der kun kender én uofficiel struktur og en konflikt, klassen og klassekampen. Derfor det usædvanlige udtryk, samfundshistorie.

Historikerens rum

De ovenstående betragtninger over historiens tid og objekter har konsekvenser for historikerens rumafgrænsning. Staten og nationen der har været den traditionelle ramme for historiske undersøgelser således, som man kan konstatere blot ved at betragte opbygningen af en historisk bibliografi, er selv eksempler på historiske strukturer. De var måske for en tid de vigtigste af alle strukturer, men de er ikke evige, de er selv historiske fænomener, omsluttet af tid, underkastede forandring og relaterede til andre historiske strukturer. Hermed fortabes det der har været historikerens »naturlige« rum; der kan måske findes praktiske grunde til at lade det statslige rum være undersøgelsens grænse, men hvis det sker ureflekteret, løber historikeren en risiko for at overvurdere den formelle struktur.

Denne konsekvens er tidligst blevet draget af de franske historikere i transnationale undersøgelser (Braudel, Mauro, Chaunu, Aymard m. fl.) eller regionale undersøgelser (Le Roy Ladurie, Goubert, Deyon, Baehrel m. fl.). Problemet er dermed ikke løst, principielt kan der for historikeren kun eksistere et ende-

¹⁸ Jens Henrik Tiemroth, *Fra Kr. Erslev til Niels Steensgaard. Fortid og Nutid* 28, 1979.

¹⁹ Eric Hobsbawm, *From Social History to the History of Society*. Daedalus 100, 1971; Hans-Ulrich Wehler, *anf. arb. og Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975.

ligt rum, nemlig det globale, det mindre rum, som historikeren af praktiske grunde vælger for sine undersøgelser, må kunne relateres til totaliteten. Man kan pege på forskellige forsøg på at overvinde denne vanskelighed i nyere historieforskning, den vigtigste sontring går her efter min mening mellem en civilisationshistorisk og en universalhistorisk tilnærmelse til problemet. Ud fra en civilisationshistorisk betragtning forventes samfundene at gennemløbe et antal definerbare stadier »overgang fra feudalisme til kapitalisme« eller »industriel revolution« f. eks. Ud fra en universalhistorisk betragtning er der kun én overgang fra feudalisme, én industriel revolution osv.

Endnu for få år tilbage var den civilisationshistoriske tilnærmele til problemet den sædvanligste. Man kan i den forbindelse blot pege på Rostows 'Stages of Economic Growth' og den sovjetiske verdenshistorie. Inden for de seneste år synes et sving at finde sted i retning af en universalhistorisk tilnærmelse. En nutidsiagttagelse, der vil blive diskuteret nærmere nedenfor, synes i denne sammenhæng at have spillet en afgørende rolle, konstateringen af umuligheden af at overføre »den industrielle revolution« til udviklingslande på basis af vestlige erfaringer. Hvis underudvikling ikke er en statisk tilstand forud for udvikling, men tværtimod et resultat af udvikling andre steder på kloden, som f. eks. Andre Gunder Frank har hævdet det, erstattes den civilisationshistoriske trinteori med det universalhistoriske perspektiv.²⁰ Hertil svarer Perry Anderson's fremhævelse af den specifikt europæiske samfundsformation som en unik og konkret historisk struktur forud for og under kapitalismens opståen. Overgangen fra feudalisme til kapitalisme frigøres dermed fra en trinteori og bliver et unikt historisk forhold.²¹

Den samme universalhistoriske synsvinkel træffer man i Immanuel Wallersteins og Fernand Braudels arbejder. Wallersteins tese er, udtrykt i yderste korthed, at de sidste 4—500 års historie lader sig indskrive i en begrebsramme, der karakteriseres med betegnelserne den europæiske verdensøkonomi eller det moderne verdenssystem. Af systemkarakteren følger, at alle dele, der er mindre end denne helhed, må forstås som en del af denne og afhængig af bevægelser i helhedens andre dele.

Wallersteins arbejde er omstridt, det er ikke vanskeligt at finde svagheder i hans brug af empirisk materiale. Endnu betænkeligere er det, at han i sin glæde over tesen — eller måske fordi han ikke er oplært som historiker — kan være tilbøjelig til at argumentere fra systemets logik snarere end fra dets historie. Ikke desto mindre er han i teoretisk henseende en af de mest overbevisende fortalere for en historisk samfundsvidenskab, og han plæderer stærkt for en tilbagevenden til det 19. århundredes klassikere, til Marx, til Max Weber og til den tyske historiske økonomiske skole.²²

Blandt historikerne er det mest bemærkelsesværdige universalhistoriske forsøg det, der af Fernand Braudel er nedlagt i 'Civilisation matérielle et capitalisme'

²⁰ Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York 1967.

²¹ Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London 1974.

²² Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York 1974.

fra 1967, der i 1979 er genudsendt i revideret form som første bind i et trebindsværk.²³ I den foreliggende sammenhæng vil jeg dog først og fremmest fremhæve det bemærkelsesværdige samarbejde, der er organiseret mellem fransk historisk skole og amerikanske samfundsforskere med oprettelsen af »the Fernand Braudel Centre for the study of economies, historical systems and civilizations« i Binghamton, New York. Dette samarbejde, hvori også anglomarxisterne har markeret deres interesse, forekommer at være et af de mest lovende institutionelle nybrud i de seneste års mange forsøg på at integrere historie og samfundsvidenskab. Wallersteins stærkt nutidsengagerede holdning til historien leder snarere tanken hen på Lucien Fèbvre end på den holdning, der har været fremherskende i Annales-skolens anden og tredje generation, og kan således blive en nyttig stimulans for en forskergruppe, der ikke uden grund er blevet anklaget for at bygge på en passivitetens ideologi. Den empiriske kvalitet og det vide perspektiv hos historikere som Braudel, Le Roy Ladurie og Chaunu synes på den anden side at tilbyde det arbejdsredskab, der kan hæve den Wallersteinske universalisme over ahistorisk systemteori.²⁴

Et nyt historiesyn?

Jeg har i det foregående søgt at afdække nogle markante tendenser i nutidig historieforskning. Jeg skal nu vende tilbage til et problem, som berørtes ovenfor, står vi overfor et paradigmeskift? Hvorledes forholder de »nye historier« sig til de træk, der her er fremhævet?

Den historiske strukturalisme er først og fremmest et opgør med et lineært og ukompliceret tidsbegreb, den indebærer en bevidst fokusering på den omstændighed, at der findes historiske forhold, der er mere varige end begivenheden, men alligevel unikke. Den udelukker ikke en narrativ fremstilling af forløbet fra A til B, men den forudsætter, at historikeren gør sig og sine læsere klart, at aktørerne under dette forløb er underkastet bindinger, der hører hjemme i andre tidsdimensioner fra det næsten uforanderlige til det konjunkturrelle. Taget i sin yderste konsekvens indebærer dette, at begivenheden ignoreres, den er et overfladefænomen, sammenlignet med de varige strukturer, der bærer mennesket med sig. I en mere human konsekvens indebærer den historiske strukturalisme, at grænserne for den menneskelige handlefrihed først lader sig bestemme, når de strukturelle bindinger er klarlagt i deres fulde udstrækning.

Som det vil være fremgået af det foregående lader dette mere komplicerede tidsbegreb sig ikke adskille fra en mere nuanceret opfattelse af historikerens objekt og rum, de bliver blot fremtrædende eksempler på historiske strukturer. I en vis udstrækning er dette i overensstemmelse med videnskabsinterne erfaringer; ingen historiker vil vel hævde, at en stats historie kan skrives uden inddragelse af

²³ Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme*, Paris 1967; samme, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, Paris 1979.

²⁴ Review, a Journal of the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations I no. 3/4, 1978 er et temahefte med titlen *The Impact of the Annales School on the Social Sciences*; Pierre Chaunu, *Histoire science sociale, la durée, l'espace et l'homme a l'époque moderne*, Paris 1974.

de pressioer, den udsættes for fra det internationale system og indefra fra officielle eller uofficielle grupperinger.

Nok så iøjnefaldende er dog sammenhængen med nutidserfaringer. Den moderne historievidenskab var i sin oprindelse nøje knyttet til den moderne europæiske nationalstats søgen efter identitet og legitimitet. Den nutidige globale afhængighed falsificerer ikke de forskningsresultater, der blev nået med hensyn til Kalmarunionen eller Augustenborgernes arvekrav, men det må indrømmes, at det er sandheder, der relaterede sig stærkere til vore bedstefædres eksistens end til vor egen.

Det er blevet fremhævet, at Braudel først nåede til klarhed over sit Middelhav i de fire år, han sad magtesløs, men ansvarlig, i tysk krigsfangenskab. Hans tankegang tilhører det 20. århundrede, men det er slående, at hans internationale genembrud falder sammen med 60'ernes og 70'ernes nye globale problemer. Det var en periode, hvor flere og flere fik følelsen af, at gentagelsen af forbrugeres, politikeres og producenters rationelle handlinger akkumulerede til irrationelle og uforudsete konsekvenser. Det var en periode, hvor det blev mere og mere åbenbart, at internationale og intranationale legale eller uofficielle grupperinger og organisationer satte grænser for den suveræne stats og dermed den individuelle aktørs handlemuligheder. Det var en periode, hvor det blev stedse vanskeligere at bevare troen på, at der var sammenfald mellem legitimitet og rationel eller etisk adfærd.

Sammenholdes de tendenser i historieforskningen, som jeg har søgt at afdække med de sidste ti års samtidsoplevelse, synes der således at være et første grundlag for den påstand, at det vi står overfor ikke har det mindste med paradigmeskift at gøre. Det er ikke et videnskabsinternt anliggende. Snarere er det udtryk for et ændret historiesyn, en igangværende revision af det moderne menneskes opfattelse af sig selv i historien. De »nye« historier er så mange forsøg på at forholde sig til denne proces. Jeg skal i det følgende søge at uddybe denne påstand.

Den statsfokuserede begivenhedshistorie arbejdede inden for en lineær og global referenceramme, der var så indlysende, at den sjældent ekspliciteredes. I den europæiske ekspansions og den borgerlige liberalismes bedste tid var der få, der tvivlede på global udvikling i Vestens billede, selv om man så kunne strides om lovmæssigheden deraf og om den endelige fremtids nøjere udseende. Atomiseringen og rådvildheden fulgte først efter første verdenskrig og under indtryk af mellemkrigstidens sociale katastrofer. Ja, der er måske med Tiemroth endda grund til at antage, at fremskridtsdogmet hos os først fik paradigmatiske karakter med Arups Danmarkshistorie.²⁵

Det er bemærkelsesværdigt, at mellemkrigstidens mest markante forsøg på at sætte noget andet i stedet for troen på den lineære udvikling ikke tog form af universalhistorie, men af civilisationshistorie som hos Spengler, Toynbee og Sorokin. Tilsvarende tendenser gjorde sig i denne periode gældende i sovjetmarxistisk historieforskning. Men hvis udviklingsoptimismen kom svært skadet ud af første verdenskrig, oplevede den til gengæld en formidabel blomstring efter den anden.

²⁵ Jens Henrik Tiemroth, Erslev – Arup – Christensen, s. 15, 29–30, 96.

Mest markant træder dette frem i efterkrigstidens mest ærgerrige forsøg på verdenshistorisk syntese, UNESCO's 'History of Mankind'. Det ville være en interessant historiografisk opgave at undersøge, hvor stor afstanden er mellem den oprindelige vision af en menneskehedens historie og dens realisering efter mange års kommissionsarbejde. Det ene bind, jeg har sat mig ind i, bind 4, der omhandler nyere tids historie, dvs. den periode hvor alle dele af verden trådte i direkte kontakt med hinanden, må karakteriseres som tragisk forfejlet, måske direkte skadeligt. Målet, at skrive en fredens og menneske(lig)hedens historie, er nået ved så vidt muligt at fortie alt ubehageligt. Bindets vigtigste fortjeneste er, at det så overbevisende afslører, at historie uden konflikter er meningsløs og forloren.

'History of Mankind' var i overensstemmelse med den samtidige, dvs. den tidlige efterkrigstids, politiske og samfundsvidenskabelige holdning til fremskridtets muligheder. Troen på den sociale ingeniørkunst var stærk, dekoloniseringen og de økonomiske udviklingsplaner skiftede opmærksomheden fra fortidens forbrydelser og dumhed til fremtiden som planlagt historie. Samfundsvidenskaberne tog udfordringen op med udarbejdelsen af almene vækst- og moderniseringsteorier, genereret på grundlag af vestlige erfaringer.

Historikerne reagerede på forskellig vis over for denne bølge. Inden for økonomisk historie skete der de fleste steder en markant drejning fra studiet af institutionshistorie, konjunkturstudier og studiet af fordeling til studiet af økonomisk vækst, som oftest inden for en neoklassisk begrebsramme. »New economic history« og sandsynligvis også moderne nordisk socialhistorie kan betragtes som historikernes svar på denne udfordring, den øgede interesse for ikke-europæisk historie hører hjemme i samme sammenhæng.

Den mest udbredte historikerreaktion var dog nok først og fremmest en følelse af distance over for samfundsvidenskaberne. Planlæggernes fremtid var tiltrækkende, men svarede kun dårligt til den empiriske fortid, de kendte. På den anden side var det pinligt uden almene teorier at deltage i en diskussion, hvor historikerens vigtigste bidrag var at spolere andre folks gode værk ved at påpege det uoverskuelige antal variable i en udviklingssituation.

For min generation, eller for at være på helt sikker grund, for mig personligt, blev dette dilemma afgørende. Samfundsvidenskaberne identificeredes med en generaliserende tilgang, der i al sin naive optimisme føltes på én gang farlig og tiltrækkende. Den føltes også erkendelsesmæssigt utilfredsstillende for den, der var trænet til at søge forskelle snarere end ligheder. Men hvis mit ræsonnement er rigtigt, var dette ikke kun mit personlige anliggende, det er en væsentlig komponent i det, Inga Floto har kaldt holdningskompleksiteten.²⁶ Historikeren følte sig isoleret over for et historiesyn i samtiden, hvis kerne var historiens rationelle planlægning. En koncentration om mikrostudier, hvor virkelighedens kompleksitet blev hovedbudskabet, var måske ikke så dårlig en reaktion endda.

Det er nu bekendt, at den naive udviklingsoptimisme led skibbrud i løbet af 1960'erne. Der var flere variable end planlæggerne havde med i deres modeller,

²⁶ Inga Floto, 60'ernes dilemma: Noget om at skrive historie. Fortid og Nutid XXVI, 1976, s. 383 ff.

og på et givet input fulgte alt for sjældent det ventede output. Indien industrialiseredes i stigende grad, men der kom ikke noget fald i fødselstallet. De latin-amerikanske erhverv øgede deres produktion, men landene lignede stadig ikke borgerlige demokratier. Den usynlige hånd vægrede sig ved at sprede goderne ligeligt. Moderniserings- og vækstteoriene i deres naive og mest optimistiske form mistede enhver troværdighed, vi måtte søge at leve med en verden, der var mere kompliceret.

Det er verden, der har forandret sig, ikke den historiske videnskab, eller rettere, det er vort billede af verden. Historikere føler sig ofte utilpas ved påstanden om, at enhver generation skal skrive historien om på ny. På en eller anden måde virker det, som om vor videnskab skulle være mindre videnskabelig end andres. Måske er det kun vor manglende viden om de andre, der indgiver os sådanne mindreværdsfølelser. I samfundsvidenskaberne synes omsætningshastigheden nu at ligge over én omskrivning pr. generation. Historikeren har ikke som mål at rekonstruere skaberens drejebog, det er en opgave andre videnskaber må tage sig af. Jeg ser historikerens opgave som mindre omfattende, men endda ganske vigtig, den er at opretholde den dialog mellem samtiden og fortiden, som det handlende menneske ikke har tid til, men som det har brug for. Resultaterne af denne dialog er ikke videnskab, hvis vi dermed mener et fond af viden, som vore efterkommere kan overtage, men selv om det er en produktion for vor egen tid, er det ikke ligegyldigt om metoderne er videnskabelige eller ikke.

Gyldigheden af denne påstand lader sig bedst illustrere negativt. Hos de malajiske historieskrivere på Java kan man finde et afskrækkende eksempel på en uvidenskabelig dialog mellem samtid og fortid, anvendt til støtte for en handlingsorienteret ideologi. I begyndelsen af 1620'erne satte hollænderne sig fast i bystaten Jacarta på Java, som de omdøbte til Batavia. Det stillede historikerne i den dominerende indlandsstat, Mataram, overfor et delikat problem. I henhold til det gældende historiesyn var en historisk tilknytning til Matarams dynasti forudsætningen for al legitimitet. Der var som bekendt intet i Nederlandenes historie, der knyttede dem til dette dynasti, men de flinke historikere løste snildt problemet. De opdagede, hvad der sikkert ville have overrasket Jacartas erobrere, Jan Pieterszon Coen, at han i virkeligheden var Mur Jangkung, søn af en prinsesse fra Pajajaran, og dermed efterkommer efter det gamle shivaistiske dynasti på Vestjava. Mur Jangkungs fader var broder til en vis Sekender, en af Menangkabauernes legendariske heroer. Da både Pajajaran og Menangkabauerne kunne aflede deres legitimitet af Matarams dynasti, var alt i den bedste orden.²⁷ Hofhistorikerne havde reddet både deres historiesyn og deres egen og deres fyrstes sjælefred. De utrolige nyheder var integreret i den konservative bevidsthed, der kunne derefter gå et par hundrede år, før javanerne opdagede, at deres verden var gået til grunde.

Jeg synes, at det er en god anekdote. De javanske historikere vogtede deres kulturarv med takt og trofasthed, de sørgede ikke kun for at fortiden hang sammen, men de kunne også forarbejde deres samtidsagttagelser, til de stemte overens med

²⁷ Bernard H. M. Vlekke, *Nusantara: A History of Indonesia*. Chicago 1960, s. 148.

deres historiske logik. Men fremgangsmåden kan ikke anbefales, den er hverken metodisk forsvarlig eller kulturelt sund. Om mennesker i almindelighed og historikere i særdeleshed i vore dage begår den slags fejl, ved jeg virkelig ikke.

Metodiske konsekvenser

Jeg finder det til tider yderst vanskeligt at forstå den lidenskab, hvormed tilsyneladende besindige mennesker kan forfægte en bestemt form for historisk logik, f. eks. en konsekvent anvendelse af marxistiske eller borgerligt samfundsvidenskabelige teorier som grundlag for historiske undersøgelser.

For det første er intet af disse begreber entydige, samfundsvidenskaberne kan ingen overskue og antallet af nutidige marxismer kan næppe tælles på to hænder. For det andet, og det er nok så vigtigt, *skal* historikeren forholde sig eklektisk til mulige teorier. Han kan af teoretikerne lære at skærpe sin begrebsanvendelse og at kritisere de træk hos sig selv, som han tror er *common sense*, men som ved nærmere eftersyn viser sig at være ureflekteret teoretisk arvegods. Men hvis han skal rekonstruere strukturelle forhold, der var uerkendte af samtiden og ukendte for eftertiden, må han vente at se sine teoretiske antagelser forkastet af kilderne. Historikeren befinder sig i et tragisk — eller måske et komisk — dilemma mellem logik og tid. Han skal logisk rekonstruere det stadigt foranderlige, og han skal gøre det i et sprog og en begrebsverden, der hører en anden tid til og som i sig selv er under stadig forandring.

Det er ikke mærkeligt, at historikere gang på gang har søgt at løse dette dilemma ad den letteste vej, dvs. ved at træffe et valg. Man kan stille sig på kildernes standpunkt, gøre sig så dum som kilderne — eller rettere dummere, for det er trods alt meget lidt af den fortidige virkelighed, vi har adgang til. Eller man kan stille sig på logikkens standpunkt, vælge sin teori og finde nogle kilder, der passer den. I det ene tilfælde bliver resultatet et uformidlet kunstkammer af ting fra gamle dage, i det andet tilfælde et ubearbejdet kunstkammer af ord fra vore dage. Men det har altid været den bedste historieforsknings særkende, at historikeren ikke valgte, det er i dialogen mellem den nutidige logik og den fortidige virkelighed, der indvindes nye erkendelser.

Hermed vil jeg også hævde, at det nye historiesyn, der er skitseret her, udviklingen i retning af historisk strukturalisme, konfliktbevidst samfundshistorie og universalhistorie, med et enkelt forbehold ikke berører den historiske metodelære. Forbeholdet gælder den vægt, historikeren må lægge på gentagelsen, hvis han vil rekonstruere historiske strukturer. Det gælder vel at mærke ikke blot kvantificeringen af traditionelt målelige størrelse, men også i afdækningen af varige institutionelle strukturer eller mentalitetsstrukturer.

Rekonstruktionen af historiske strukturer forudsætter metodisk prøvelse af kilderne, megen lærdom og indsamling af betydelige datamængder, men ender naturligvis i knappologi, hvis ikke forskningen er styret af problem og hypotese. Jeg tror aldrig formuleringen af det gode problem bliver en del af metodelæren. Men skal jeg give opskriften på det historiske problem, der peger frem mod den kommende generation og ikke tilbage til den foregående, er den allerede givet med det foregående. Det skal være formuleret i globalt perspektiv og det skal være

samfundshistorisk i den betydning, at historikeren bevidst skal søge bag om både fortidige formforhold og nutidige teorier. Det er ikke noget lille krav. På den anden side er historieforskning efterhånden blevet noget mindre end det eventyr, den var på Rankes eller Erslevs tid. Arkiverne og de bibliografiske hjælpemidler er blevet så gode. Fremtidens spørgsmål vil sende historikerne ud på opdagelse igen.

Summary:

UNIVERSAL HISTORY, SOCIAL HISTORY AND
HISTORICAL STRUCTURALISM

In a previous article the author pointed out the discrepancy between modern Scandinavian methodology and research as carried out in practice. For a number of years there has been general agreement within the field of methodology that the investigator and his formulation of the problem occupies an independent place in the research process. In practice, however, there seems to be a tendency to continue within the macrotheoretical framework laid down by a previous generation of investigators.

In the present article this line of thought is followed up by a discussion of a current tendency to revise the delimitations of time, space and object traceable within historical research in all the main western speech areas. The linear concept of time is giving way to a historical structuralism whose goal it is to reconstruct temporally limited laws or invariables. Spatially speaking, a movement away from the focussing upon national and political space and towards focussing upon regionally or globally demarkated space is demonstrable. The objects historians study are to an increasing degree becoming non-official, as for example, minority, divergent or oppositional groups. Altogether these tendencies seem to open up to the possibility of a historical research able to penetrate beyond the formal language of the legislators and administrators without becoming dependent on the atemporal concepts of the social sciences.

In conclusion it is argued that these tendencies do not constitute an internal scientific paradigm shift but rather an expression of a current trend towards a revision of contemporary man's conception of himself in history. It has only one bearing on methodology, i.e. in the special interest now being concentrated on the element of repetition in the sources.